

роджується не тоді, коли затуляється щитом, а коли бере в руки меч», він прагне донести людям велику важливу істину: першочергове завдання України – завоювати фактичну незалежність і відстояти свій суверенітет, очистити себе від московської скверни. Для цього їй «потрібно не тільки взяти в руки меч, але й використати його за призначенням» (с. 133).

Слушна й винятково актуальна думка автора про путінський «руський мір» як продовження зародженої ще за царів у XVIII ст. суспільно-політичної ідеології панславізму. Вона завжди була і, на превеликий жаль, залишається й натеper критикам агресивної імперської експансії.

Мова книги «Про наболіле» доступна, чітка, конкретна й водночас щедро пересипана образністю. Ось приклад: суспільно-політичні процеси в Україні порівняно з приготуванням предтечамико-козаками куліша, що потребує різних ретельно підібраних інгредієнтів, а ще – постійного помішування та підтримки вогню, аби страва не пригоріла й не залишилася сирого. Найсутнішими ж компонентами для подолання зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці держави (це вже авторський прийом – оригінальна антитеза) є «єдність і порозуміння між очільниками країни, а також підтримка зарубіжних партнерів» (с. 151).

Василь Богдан знаходить влучні, образні характеристики для Путіна та очолюваної ним імперії: «неоімперія зла» (с. 147), «путінський терористичний Карфаген» (с. 171), «путінська орда»

(с. 172). Уміло дібрано й антитектичні емоційно-експресивні лінгвальні засоби для президентів України: Віктора Януковича охрещено «Віктором-розкольником» (с. 17) та «васально залежним від Москви» президентом (с. 52), а Петрові Порошенку пророковано славу й титул українського Петра Олексійовича Першого, який покликаний зруйнувати антиукраїнську вікторіанську епоху й забезпечити український прорив у Європу (с. 133–134). Дай Боже, щоб так і сталося, як гадається.

Незважаючи на численні зауважені автором прикрі моменти в суспільно-політичному житті нашої країни, його книга – не плач над домовиною України, «широкою, глибокою», а гімн їй, ода її державності, пронизана громадянським оптимізмом та вірою в те, що ми достойно витримаємо черговий доленосний іспит і «в скрижалі новітньої історії цей період буде вписано як епоху ренесансу України» (с. 149).

Із відповідальністю заявляємо, що книга Василя Богдана знайде своїх шанувальників, причому не лише політиків, економістів, військовослужбовців, правознавців, істориків, а й простих громадян: інтелігенцію, робітників, бізнесменів, дорослих людей і молоді – усіх, кому небайдужа доля нації. Вона написана просто, зрозуміло й цікаво, відкриває читачеві правду про наше суспільно-політичне минуле й сьогодення, будить національну свідомість, учить любити рідну Україну й захищати її від ворогів. Нехай вони згинуть, «як роса на сонці», а ми запануємо «у своїй сторонці».

Павло Стороженко

ТИХІ ЖАХИ ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО **Знайомий хутірський сентимент. І не тільки**

Рецензія на книгу: Пономаренко Л. Нехворощ : новели та повість / Любов Пономаренко. – Полтава : Дивосвіт, 2016. – Вид. 2-ге. – 192 с.

Цю книжечку порекомендувала прочитати одна знайома літераторка. Помітивши мою виразну нехить, вона не поскупилася на комплімент:

– Авторка просто геніальна!

Утім, як і належить поеткам, вона була постійно піднесена й захоплена, а я, з огляду на певний досвід і, делікатно кажучи, зрілий вік, – дещо стриманіший. І скептичніший.

Давненько, замолоду, я прочитав вірш Саші Чорного «Читатель», і тепер його зміст набув для мене особливої актуальності, навіть персонального драматизму.

Я знаком...

*С настроеньем поэта Кубышкина,
С каждой новой статьей Кочерыжкина
И с газетно-журнальным песком.
Словом, чтение всегда в избобилии –
Недосуг прочитать лишь Вергилия,
Говорят: здоровенный талант!
Да еще не мешало б Горация –
Тоже был, говорят, не без грации...
А Шекспир, а Сенека, а Дант?..*

Мені нарешті дійшло, що багатьох прекрасних текстів я вже не прочитаю. Просто не встигну!

Термін, відведений Господом Богом не тільки на читання, а взагалі – на життя, неухильно скорочується.

І доводиться вибирати, кого читати першим: класика чи сучасника, земляка.

Бо я (мабуть, у силу своєї непослідовності й лінощів) ніяк не дочитаю Апостола Павла, хоч давно вже намірився зіставити російський і німецький переклади Євангелія від Павла. Усе-таки тезка. Тобто я – його тезка. А він – мудра людина, енергійний ідеолог і теоретик християнства. Може, в голові щось відкладеться. Не тільки філологічне, а й філософічне, мудре...

І я... взявся за земляка, точніше – землячку.

«Перебігши» біографію Любові (вона довго працювала в газетах – районках і обласній «Зорі Полтавщини»), я не те щоб здивувався, а мимоволі зазначив: у неї гарна мова, в яку практично не проникли газетні штампи. Ми всі підпадаємо під вплив професійного середовища. По собі знаю. А от вона вберегла свіжість відчуття питомого українського слова.

Прошу звернути увагу:

«...Бабуся піднімає на мене пізноосінні очі...»

«Він узявся за мене, як за батіг...»

«Машини розбризкували кришталь підмерзлик калюж...»

«Терпіння урвалося, як старий конопляний мотузок, яким тягають води з колодязя...»

«Двері за ним неначе скрикували...»

«...При лінивому світлі торшера...»

«Стає у прямокутнику дверей, як скелет у чохлі...»

«Чоловік був здорожений». Тобто втомлений у дорозі.

Таких фраз, за образність яких мимоволі чіпляєшся, у книжці багато. Хоч трапляються і русизми. Їх – навпаки – мало. Буквально лічені. Не буду набридати прикладами. Приємніше цитувати вдалі, яскраві фрагменти.

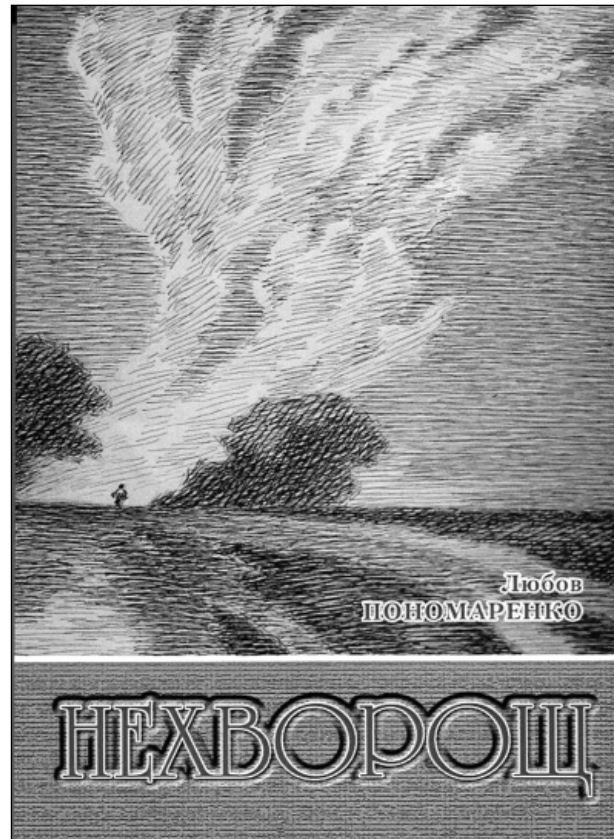
Мало того, проза Любові Пономаренко «грішить» вставними поетичними образками, а то й віршами. Приміром, на стор. 88 (новела «Кричав потяг у ніч»). Це урізноманітнює мову.

Фраз, обтяжених зайвими словами, не характерними для динаміки усного спілкування, таких, як-от: *«Ти зверхньо наді мною збиткуєшся...»* – мало. Справді, знервована людина сказала б простіше, енергійніше. Але це швидше виняток.

Книжка Любові Пономаренко нагадала мені художницький пленер – малювання на природі. У неї гарні, виразні пейзажі. Така собі графіка. Від її пейзажів теплішає на душі, і якщо рідко буваєш за містом, то сама собою зринає думка: треба вибиратися до лісу, в поле, до річки. Придивлятися

й роздивлятися. Принюхуватися... Може, тоді твоє життя набуде трохи іншої якості – глибшої, спокійнішої, яснішої...

«...По тому, яка річка, можна дізнатися про погоду. Сніг просів – це на морози, очерет нагнувся – відлига буде. Для мене річка й ліс – як сім'я. Не

уявляю, що поїду із села і всього цього не бачитиму. А до тепла вже недалеко. Он синичка голосно тинькає на куці – весну вигукує».

«Ковзанка для ластівки»

А ось ще одна картинка:

«...Бурчак тихенько дзюркотів, немов робив свою вічну роботу, ми не знали, як він починався, бо там була гущавина й провалля. Але той бурчак був як серцевина хутора, всі колись брали з нього воду, любили сидіти на крутих розмивах і дивитися, як він живе. Над бурчаком лежала черемха, ми переходили нею, наче кладкою, вона здригалася, а потім застигала у своїй непорушній красі. Хтозна, звідки в неї була сила цвісти, коріння лежало вивернуте, стовбур потріскався. Навесні я бігала подивитися, чи деревина ожила, черемха довго не зеленіла. Я гладила шорстке стебло, розповідала їй, що вже пора прокидатися, притулялася до неї щокою. Потім народжувався жовтуватий липкий листочок, мов крило метелика...»

«Нехворощ»

Ці уривки, та й багато інших, нагадують про твори (не твори, а саме *про твори*) відомих полтавських письменників-«народників» (притягують це означення, вживане в іншу епоху і в іншій соціокультурній сфері, через їхню уважливість і чутливість до обставин народного життя). Це старші: Григорій і Григій Тютюнники, Феодосій Роговий... Із молодших – лубенчанин Олександр Міщенко, Леонід Гусак (уже покійний). Герої їхніх творів – не містяни, сільські жителі. Прості селяни з виразними характерами і несхожими долями. Це в місті, як камінці на березі моря – хвилі, людей вишліфовує прискорена ритміка життя, стандартизовані потреби, однаковість культурної поживи. І виходить людська галька, люди без особливих граней, приблизно однакової інтелектуальної ваги. Де кожен подібний до кожного.

Правда, цей процес – утрачання особливих рис, нівелювання індивідуальних граней – потужно захопив і село. Ширяться модерні засоби комунікації, приміром Інтернет, у кожному домі є телевізор, формують свої аудиторії радіостанції FM... В уподібненні одного до одного бере посилену участь і секунд хенд. Словом, українське село втягується в глобалізаційний «мейнстрім».

Село, яке змальовує у своїх новелах і повісті Любов Пономаренко, теж попливло в тому напрямку. Колишні хуторяни влаштовуються у великих селах, містах. Але їх тягне на місця їхнього дитинства.

«Вони важко приживалися на новому місці. Часом зустрічалися біля Нехворощі, соромилися один одного, свого смутку і своєї неприкаяності, не дивилися одне одному в очі і пояснювали, що приїхали „одкопати калини” або „жінка послала лика надрати”. Я бачила, як дядько Василь крадькома гатив греблю, коли прорвало ставок, а дядько Петро ліпив заліз на своєму глиняному хлівці, укритому соломомою. Той хлівець стояв ще років десять, відколи опустів хутір. Усе вже зрівняли з землею, а хлівець ховався за деревами та виглядав, коли дядько Петро приїде лісникувати. Дядько ховав туди коня од оводів, а сам ішов напиться з бурчака...»

«Нехворощ»

У «Нехворощі» йдеться про хутір, досить віддалений від більших населених пунктів, так би мовити, глухенький. Але в його описі я відчув теплоту, подібну до тієї, з якою згадував свій хутір, приміський, Леонід Гусак («Ланцюжки слідів на курній дорозі»). Гусакового хутору вже немає. Поглинуло місто.

Квінтесенція «хуторянськості» виявляється, на мій погляд, в «острів'янах», тобто селянах, які замешкували на острівцях, у заплаві річки чи посеред болота. Замешкувані острівці ніби перегукуються на просторах полтавської прози: один – у повісті «Узбіччя» лубенчанина Олександра Міщенка,

другий – у новелі Любові Пономаренко «Острів Марфа». «Острівність» – це як дистильата особистості, не згвалтованої цивілізацією.

До речі, історики й культурологи давно звернули увагу, що острівні народи, попри їхню спорідненість із континентальними, за час свого окремого існування зберігали архаїчні й набували нових оригінальних рис, яких не було в континентальних родичів. Як приклад стійких острівних культур вони наводили Англію і Японію.

Мені здається, в маленьких громадах острівних хуторів відбувалися подібні процеси. І це невеличке розважання про селяків-хуторян, підперте щедрим цитуванням, можна було б завершити дещо плакатними, закличними фрагментами:

«...Треба берегти свою першу хату. Кожне житло щось залишає людині – мудрість і спокій, доброту і відданість. І кожному житлу людина залишає частинку себе».

* * *

«Бо дім – то не лише гніздо, а точка, з якої бачиш Всесвіт і звідки Всесвіт сприймає тебе».
«Нехворощ»

Але це далеко не все. Зі сторінок книги Любові Пономаренко прозирають похмурі обриси досить несподіваних для рідних населених пунктів будівель...

Зловісна готика провінційного письма.

«Цей похмурий будинок із вузькими сходами й безліччю кімнат, комірок, балкончиків давно потрещував ремонту».

...Тут, здавалося, ніколи не фарбували підлогу, бо вона сіра і в тріщинах, не білили стіни, які подекуди вкрилися рудими патьоками. В будинку щодня бігали, поспішали, носили якісь ящики, коробки. На кухні вічно щось варилося, підгорало, парувало. Всім було ніколи, всі були чимось заклопотані й похмурі».

«Почують тебе сніги»

А ось ще одна «будівелька», подібна до описаної вище своєю величиною і похмурістю:

«Будинок манив і тривожив, не будинок, а замок. Триметрові стіни у дві цеглини, у зріст людини вікна. І столітні дерева скриплять, гудуть, завивають. Стіни будинку пофарбовані у світло-зелене. Тут більше десятка зелених кольорів...»

Бачу вибиті шибки на другому поверсі, у флігелі, бачу дах, що роками засипався листям і не чистилися ринви. Чи вистачить мого життя, щоб навести тут лад».

...Двері скригнули, наче вжахнулися, що хтось іде. Підлога дубова, ніде не схитнеться. Я вмикаю світло і бачу на всю стіну портрет молодої жінки, обліплений павутинням».

...Направо кухня та їдальня. Крізь вибиту шибку звисають довгі батоги хмелю. Напевне,

тут варили на плиті – стіни чорні наче в кузні. Біля плити стоїть кочережка. Відчиняю настінну шафу – там змостили гніздо горобці, вони пурхнули звідти з вереском, легко вдаряючись об мої руки.

Трохи далі – комірчина для вугілля. Відхиляю двері й жахаюся – біля стіни, навпроти малесенького вікна, лежить гадюка. Вона підняла голову і погрозливо глянула на мене. Я блискавично гупнула дверима на комірчині, побігла до виходу, брязкаючи великими ключами...

...Я ще достоту не вивчила розташування всіх кімнат, є прохідні, є зовсім крихітні, є комірчини та гардеробні, є навіть кімната-ванна з проіржавілими трубами...»

Хочеться перепросити в можливого читача за розлоге цитування, але, ймовірно, таким чином я зможу передати ту атмосферу напруги, тривоги, неспокою і, власне, небезпеки, якою просякнута проза Любові Пономаренко. А може, й читач упізнає те, що мені видалося знайомим. Ні, не в деталях, не в самих описах. Знайомою видається містична аура, яка оповиває події. Та й декорації – великі, запущені, похмурі будинки – нагадують середньовічні замки або їхні руїни, які були атрибутикою готичних романів. До речі, повість «Нехворощ» можна легко розгорнути в роман. Її головні герої йдуть своїми самостійними шляхами, які перетинаються у фіналі.

Якщо підходити до творів Любові Пономаренко з цього боку, готичного, то одразу полегшується питання їхньої класифікації.

Мені можуть закинути схильність до формалізму, але куди дінешся, коли, як кажуть, усі ознаки «на лиці».

Утім у цьому є одна – приємна особисто для мене – обставина: авторка, значна частина життя і творчості якої припала на радянські часи, не була безнадійно контужена скрижальями соцреалізму й рішуче попрямувала на пошуки нових літературних форм і засобів.

Природно виникає питання: дійшла Любов Пономаренко до «готики» сама собою, «якось так вийшло»? Чи начиталася готичних романів і під їхнім впливом почала конструювати подібні сюжети на тлі українських обставин? А може, готичні ідеї та підходи були почерпнуті з літературної критики? Любов Пономаренко за освітою вчителька російської мови й літератури, вона, безумовно, читає в літературознавстві й літературній критиці. А статей про особливості готичного роману – море. До того ж багато зарубіжних та й наших авторів продовжують управлятися в цьому жанрі.

Але... закриємо це питання. Хай воно залишиться серед таємниць творчої кухні. Крокуймо далі – в пошуках готичності.

Повернімося до похмурих зловісних будівель, точніше, до їхніх розмірів. Судячи з описів, вони

величенькі, дво-(чи навіть більше)поверхові, побудовані давно... Наскільки давно? Напевне, ще за радянської влади, бо не встигли б постаріти. І тут явний історично-будівельний нестик. Тоді приватним особам дозволялося споруджувати лише одноповерхові будинки, обмеженого розміру. Вище – тільки за спеціального дозволу, як виняток. Так що не так все просто. Це зараз розперезалися – палаци мурують!..

Я наводжу цей приклад не для того, щоб тицьнути Любові Пономаренко її помилку. Ні, хочу звернути увагу публіки на ще одну особливість готичного письма: цей жанр цілком допускає певний алогізм, причинно-наслідкові невідповідності, навіть неприродність мотивацій. І Любов Пономаренко спокійно користується з тих свобод, які він надає авторам.

Приміром, кав'ярня в невеличкому містечку N називається «Мертв'ячок». Хотів би я побачити, як її власник реестрував заклад під такою назвою в місцевому самоврядуванні. Мабуть, було непросте. Якщо взагалі можливо.

Або: татусь, доволі люблячий і бувалий, віддає за картярський борг якомусь зловісному бандюгану свою доньку-підлітка.

«– Ти відроблятимеш батьків борг, – мовив господар. – Інакше доведеться вас обох... прибрати. Будеш грати в моєму ресторані. Ясно тобі?»
«Почують тебе сніги»

Ситуація примітивна, недостовірна, але зловісна. Такий жанр, так можна.

Майже всіх героїв Любові Пономаренко мучать погані передчуття. І Піддубня («Гриба») із «Ковзанки для ластівки», і дружину охоронця Марка з «Нічого не трапилось». Багатьох навідує пророчі видіння, як, приміром, професора Стужу з новели «П'ятниця. Чотирнадцяте». І таке інше... Не буду перераховувати, щоб не втрапити в скушний лінійний протоколізм.

Краще перейдімо до містичного. Добре питущий охоронець Марко нібито падає у відкритий каналізаційний люк далеко в місті, а дружина знаходить його в занедбаному колодязі поруч із домом. Він піднімається звідтіля по драбині. Але вже мертвий («Нічого не трапилось»).

А ось із «Ненароджених»: «Відкинула штору. Хлопець плавно ступив з танку і рушив до траси. Його нові берці не торкалися молодого снігу і ніякого сліду не залишали». Як там у Александра Блока: «В белом венчике из роз – Впереди – Исус Христос...»?

А ось страшилка в душі «Синьої бороди»:

«Начебто <...> є підвал, де щосуботи збираються картярі. Ветеринар ставить долари, гості – свої органи. Вуха, пальці, кисті, носи. Відтятий орган – це його тавро. Напруга за столом така сильна, що дехто втрачає свідомість (напевне: не-

притомніє? – П. С.). Коли ветеринар програє, його партнер отримує пачку доларів, а коли у вигравші господар, того ж вечора у підвалі проводиться ампутація, і на одного таврованого стає більше. Людина ніде ніколи нікому не розповідає, що вона пережила...»

І містичне підтвердження того, що коїлося в підвалі:

«Коли водій почав відраховувати здачу, побачила, що в нього немає кисті лівої руки. Мене мов ударило струмом. Я протиснулася в салон, але тут же рвонула назад. Навколо сиділи й стояли пасажери без вух, губів, носів, очей, пальців. Я закричала, щоб зупинили автобус.

Але куди йти? Чи є таке місце на землі, де ще не побував Ветеринар?»

І в цій готичній новелі («Ветеринар») передумови подій, перепрошую за тавтологію, умовні. Розглянувши їх пильніше, розумієш, що кошмарчик штучний, сконструйований швидше за канонами жанру, ніж за логікою життя.

Нібито ще в юному віці, хлопчиком, майбутній Ветеринар *«затягнув (ровесника – П. С.) в провалля, придавив за горло, а потім відрізав язика...»* Ця «операція» навряд чи була б під силу хлопчаків, навіть цілеспрямованому. І ні слова про правові наслідки. Баба *«вивезла онука з села, і його ніхто більше не бачив».*

Я вже не кажу про водія з відтятою кистю. Навряд чи людям із такою фізичною вадою дозволено займатися пасажироперевезенням. Натяжка? Але ж яка! Зразу волосся дибки!

У новелах і повісті Любові Пономаренко досить чітко вирізняються дві групи характерів. Одна – селян, хуторян, які проявляють свої риси та прив'язаності на тлі рідної природи і за звичних їм обставин життя. Вони лагідні, сумирні, навіть боязкі. Як нехворощани, що боялися голову колгоспу *«і вдень і вночі».* До другої групи належать люди нібито з іншого племені. Хижі, рішучі, з дивними пристрастями чи казенно холодні, зверхні. І це зіткнення двох палітр людських якостей і рис напевно зумовлене двома жанровими прийомами, які обрала авторка для свого письма. З одного боку – традиційне замилування «народністю», пейзажна лірика, з другого – освоєння модернового (хоч і не дуже, він має свою давню історію) жанру – готики.

Герої Любові Пономаренко звично нещасні, вони погано завершують своє життя або йдуть кудись у туманну безвість. Це певною мірою монотонізує прозу письменниці. Закінчуючи читати чергову новелу, мимоволі піймав себе на обивательській думці: дай, Боже, щоб хоч тут закінчилося благополучно, хоч би обнадійливо... Так ні! У кращому випадку над мертвим тілом возноситься душа і спостерігає за метушною близьких людей.

А потім вона зустрічається із предками-хуторянами («Нехворощ»)...

У Любові Пономаренко навіть коти нещасні. Кіт Мурило з новели «Кіт на пагорбі» – тому, що його нікому погладити. Блокадний кіт Мурзик із «Нехворощі» плаче, дивлячись на окрасць хліба. Є надія, що в трьох кошених у картонній коробці (новела «Натинка») доля складеться щасливіше. Але це не напевне. Героїня Натинка біжить із ними у безвість. А там здогадуйтеся...

Дещо виламується з цього протиставлення характерів і жанрових прийомів новела «Полон». Вона написана у стилі жорсткого натуралізму. Напевне, її сюжет навіяний розповідями українських полонених про пережите «на підвалі», в сепаратистському Донецьку. Знушання, катування, кров і рештки людських тіл, бруд і сморід... Дивно, але ця новела нагадала мені давно прочитані спогади жителів східнопомеранського містечка Шляве (тоді – Німеччина, тепер – територія Польщі). Про те, що вони пережили, коли навесні 1945 року в місто зайшли частини Червоної Армії («Mein Schicksal ist nur eines unter vielen Millionen» – «Моя доля лише одна серед багатьох мільйонів»).

Вряди-годи подибуючи на сторінках «Нехворощі» прикметні вислови, приміром –

«Усі люди від народження починають умирати» («Почують тебе сніги»),

«А поки ми вслухаємося в тупі прогнози, бо ніхто, ніхто сьогодні вже не знає, що буде завтра. І чи буде завтра» («Фікус»),

«Людина дресує світ навколо і підпрігає своїй волі, та зрештою опиняється в клітці» («Острів Марфа»), –

міркуєш: а чи не сповідує Любов Пономаренко поглядів відомого філософа-песиміста Артура Шопенгауера, який стверджував, що людина народжена для страждань? І якщо в її житті трапляються щасливі моменти, то лише дуже короткі й нетривкі. На цій підставі він пропонував навіть звертатися один до одного не «пан», «панове», а «сострадалець», «сострадальці». Пропозиція не була прийнята ні за життя філософа, ні пізніше. Хоч її слушність підтвердили багато воєн, катастроф і масові загибелі людей.

Якщо ви помітили, я унікав наводити будь-які оціночні судження щодо творів Любові Пономаренко. Та й не варто цього робити тактовному літературному критику (це я про себе). Я просто намагався літературознавчо осягти художнє полотно, яке виткала письменниця. І маю сказати: воно в неї вийшло цікавим і органічним. Незважаючи на видимий контрастність між «народницьким» сентименталізмом і набором зловісних прийомів, притаманних літературній готичі.